EURASIAN JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES
Innovative Academy Research Support Center
UIF = 8.3 | SJIF = 5.961 www.in-academy.uz

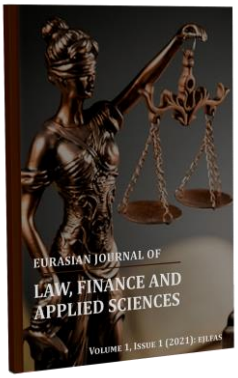

КОРХОНАЛАРНИНГ СОЛИҚ МАЖБУРИЯТЛАРИ ТИЗИМИ ВА УЛАРНИНГ СОЛИҚ ИМКОНИЯТЛАРИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШ ТАДБИРЛАРИХУСУСИДА

[1]Джамалов Хасан Нуманжанович
Тошкент молия институти «Солиқлар ва солиққа тортиш» кафедраси проф.в.б., и.ф.н.,
[2]Абдушерозов Абдулло
Тошкент молия институти «Солиқлар ва солиққа тортиш»мутахассислиги магистранти.
https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7835106

ARTICLE INFO

Received: 06th April 2023
Accepted: 16th April 2023
Online: 17th April 2023

KEY WORDS

ABSTRACT

Мақолада Ўзбекистон Республикасида иқтисодиёт эркинлашуви ва модернизациясининг ҳозирги босқичида корхоналарнинг солиқ мажбуриятлари тизими ва уларнинг солиқ имкониятларини самарали бошқариш тадбирлари ҳамда ўзига хос хусусиятлари илмий асослаб берилган.

Кириш

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик субъектлари эркин фаолияти ва соғлом рақобатни таъминлаш, улар фаолиятига давлат органлари аралашувини тубдан қисқартиш, солиқ қонунчилигига риоя этилишини таъминлашга оид профилактик тадбирлар самарадорлигини ошириш ва қулай инвестиция муҳитини яратиш - иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим устувор вазифалари ҳисобланади.

Мазкур жиҳатлар мамлакатимизда 2018 йилдан бошланган солиқ тизими модернизациясининг илк якунларини сарҳисоб қилишучун корхоналар солиқ мажбуриятлари тизими ва уларнинг солиқ имкониятларини самарали бошқариш тадбирларини чуқур тадқиқ этиш заруратини кўрсатди. Ҳозирги кундаиқтисодиёт модернизацияси ва либераллашуви шароитидаги янги солиқ концепцияси сиёсати доирасида мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг истиқболдаги вазифаларини ҳисобга олган ҳолда солиқларнинг корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсирини тизимли тарзда тадқиқ этиш ва унинг диққат марказида, “рақамли иқтисодиётга асосланган электрон ҳисоб-китоб тизимини йўлга қўйиш”, “эркин рақобатга асосланган тадбиркорлик фаолиятига кенг йўл очиш”, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш молиявий таъминотининг муҳим асоси бўлмиш “давлат фискал мақсадлари ва солиқ дастаклари самарали амал қилиш механизми” мутаносиблигини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда уйғунлаштириш орқали унинг такомиллашган механизмини яратиш масаласининг аҳамияти ўсганлиги боис бу соҳадаги тадқиқотларни янада кучайтириш зарурияти юзага келди.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида белгиланган иқтисодиётда рақобатни таъминлаш, тадбиркорлик субъектларига тенг шароитлар яратиш, бозор муносабатларига тўлақонли ўтишни жадаллаштириш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, хусусий инвестициялар ҳажмини кескин ошириш ҳамда бизнес доираларнинг ишончини янада

мустаҳкамлаш мақсадида солиқ ва божхона тўловлари бўйича имтиёзларни тақдим этишни тартибга солишни такомиллаштириш чора-тадбирлари белгиланди[1].

Таҳлил ва натижалар

Солиққа тортиш назариясининг асосий муаммоларидан бири, бу солиқ тўловчилар учун оптимал солиқ юкини аниқлаш ҳисобланади. Корхоналарнинг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиш орқали максимал фойда олишдан манфаатдор бўлган иқтисодий агентлар солиқ мажбуриятларида имкон даражада солиқ юкини камайтиришга ҳаракат қила бошлайди. Бунда асосан иккита йўл бўлиб: иқтисодий фаолиятда таркибий самарадорлик ҳисобидан солиқ мажбуриятларини камайтириш ва солиқ юкини бошқа иқтисодий агентларга ўтказиш йўли билан солиқ юкини камайтириш ҳисобланади. Дастлаб ушбу масалалар иқтисодчи-олимлар А.Маршалл, П.Самуэльсон, А.Пигу илмий асарларида ўз аксини топган.

Америкалик иқтисодчи А.Лаффер XX асрнинг 70-80 йилларида солиқ тушумини солиқ ставкаси билан боғлиқлигини аниқлайди. Бу боғликлиқ самараси солиқ ставкаси 50% гача бўлса солиқ тушуми ошишини, 50%дан юқори бўлганда эса солиқ тушуми давлат бюджетига тушиши камайишини аниқлаган. Олимлар ўртасида ушбу боғлиқлиқ - Лаффер эгри чизиғи номи билан аталади[2].

Маълумки, давлат солиқлар орқали иқтисодий жараёнларни тартибга солшцдан ташқари ўз функцияларини бажариши учун зарур бўлган молиявий ресурсларга хам эга бўлади. Солиқларни жорий этиш, солиқ прогнози оркали давлат бюджети параметрларини тузиш, солиқ йигилувчанлик даражасини ошириш, солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш давлатнинг мазкур йўналишдаги сиёсатининг асосини ташкил этди. Шунингдек, корпоратав тузилмалар томонидан солиққа тортиш тартибларини танлаш, имтиёз ва преференцияларга мослашиш, шартномаларнинг солиқ оқибатларига таъсирини баҳолаш орқали корпоратав солиқ менежментининг амал қилиши таъминланади[3].

Солиқ Кодекси, бошқа қонуности ҳужжатларда “корхона молиявий ресурсларини самарали бошқаришнинг солиқ омиллари” тушунчаси мазмунига таъриф берилмаган ҳамда корхонада солиқ бюджетини ташкил этиш ва мукаммаллаштириш тартиби белгиланмаган.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг молиявий асослари шаклланишига ижобий таъсир этишнинг муҳим усулларидан бири - корхона фаолиятини солиқлар орқали тартибга солишнинг муҳим вазифаси сифатида солиқларнинг ижобий таъсирини кучайтириш ҳамда салбий таъсирини камайтиришдир. Ҳар қандай корхона ўзининг бюджет олдидаги солиқ мажбуриятларини максимал даражада қисқартириш учун қонунда белгиланган тартибда бизнесни юритиш ва хўжалик операцияларини ҳисобга олишнинг самарали усуллари ва йўлларидан фойдаланиш хуқуқига эгадир (1-расм).

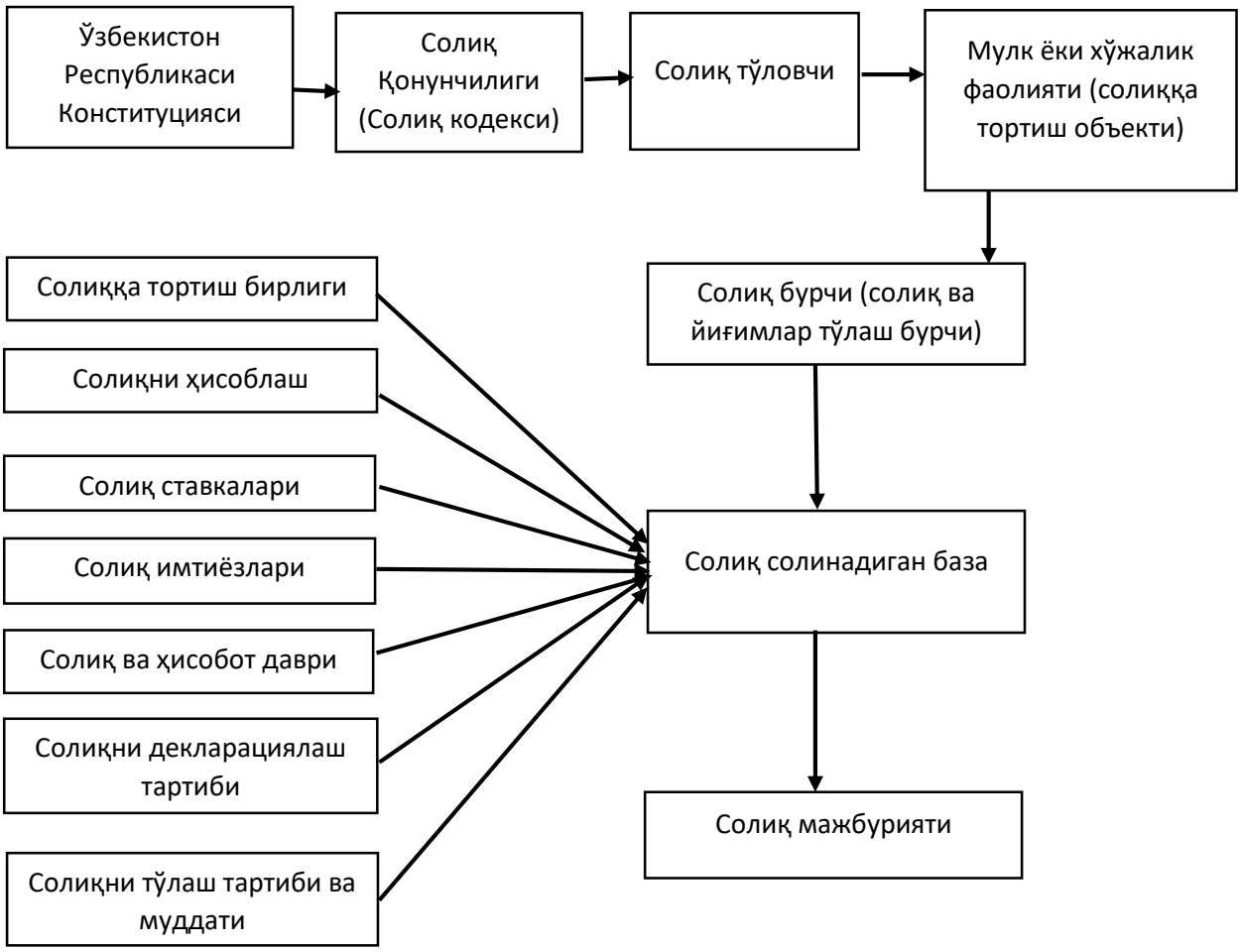

1-расм. Солиқ мажбуриятининг шаклланиш модели[1]

1-расмнинг шу жиҳати эътиборлики, амалдаги қонунчилик доирасида корхонанинг солиқ бурчи мавжудлиги объектив тарзда амал қилсада, у ҳали солиқ мажбуриятининг кўлами ва унинг ижро этилиши учун имкониятларни баҳолаш имконини бермайди.

Солиқларни режалаштириш микродаражада корхоналар, яъни солиқ тўловчиларда улар зиммасига юклатилган солиқ мажбуриятларини бажаришнинг молиявий режаси - солиқларни режалаштириш шаклида намоён бўлади.

Аксарият иқтисодчи-олимлар солиқларни прогноз қилиш ва режалаштириш жараёнларининг моҳиятини синоним категориялар деб нотўғри талқин қиладилар.

Айрим иқтисодчилар[4] солиқларни режалаштириш жараёнини корхоналарда солиқ қонунчилиги доирасида солиқлар бўйича харажатларни минималлаштириш ва корхонанинг молиявий натижасини максималлаштиришга қаратилган молиявий режалаштиришнинг таркибий қисми сифатида изоҳлайдилар. Бу ерда солиқларни минималлаштириш деганда, мавжуд қонунчиликдаги ўзгаришларни чуқур таҳлил қилган ҳолда мавжуд имтиёзлардан тўлақонли фойдаланиш, солиқ мажбуриятларини ўз вақтида амалга ошириш ҳисобига ортиқча жарималарни тўламаслик ҳисобига

[1]Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикасининг 25.12.2007 йилдаги ЎРҚ-136-сон ҳамда 30.12.2020 йилдаги ЎРҚ-599-сонли Қонунлари асосида ишлаб чиқилди.

харажатларни камайтириш назарда тутилади. Шу боисдан солиқларни режалаштириш жараёнида харажатларни минималлаштиришни солиқларни тўлашдан қочиш, бўйин товлаш ёки солиқларни реал ҳажмдан кам тўлаш каби тушунча ва жараёнлардан фарқланади.

Баъзи адабиётларда[5] солиқларни режалаштириш жараёнини корхоналарда бюджетлаштириш жараёни сифатида изоҳлашса, баъзи иқтисодчилар солиқларни бюджетлаштириш жараёнини солиқларни тўғри режалаштириш оқибатида иқтисод қилиб қолинган даромадлар ва солиқларни режалаштириш жараёни билан боғлиқ харажатларнинг солиштирма таҳлили сифатида қарайдилар. Шунингдек, ушбу қайд этиб ўтилган адабиётларда корхона доирасида амалга оширишнинг методлари сифатида корхонанинг солиқ сиёсатини шакллантириш, корхонанинг иқтисодий-ҳуқуқий фаолиятини таҳлил қилиш, хўжалик муносабатларини алмаштириш, муносабатларни тақсимлаш, солиқ тўловларини кечиктириш, солиқ объектларини тўғридан-тўғри қисқартириш ва шу каби методларни келтириб ўтади.

Аммо, корхоналарда солиқларни режалаштириш жараёнининг ташкилий босқичлари билан боғлиқ ёндашувларнинг аҳамиятини тўла инкор этмаган ҳолда уни ташкил этиш ва амалга ошириш юзасидан ўзимизнинг илмий ёндашувимизни келтириб ўтмоқчимиз. Буни биз қуйида таклиф этилаётган "Корхоналарда солиқ мажбуриятини бажаришнинг махсус модели" орқали изоҳлаймиз.

Бу моделнинг моҳияти шундан иборатки, корхонада солиқ мажбуриятлари билан боғлиқ жараёнларнинг ўзаро кетма-кетликда уларнинг комплекс натижаларини акс эттиради. Бизнинг фикримизча, корхонанинг солиқ ва мажбурий тўловларни тўлаш қобилиятини аниқлаш, корхонанинг солиқ мажбурияти ва пул фондлари ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилиш, корхонанинг солиқ мажбуриятларини бажаришига таъсир этувчи омилларни баҳолаш ёки корхонанинг солиқ ва мажбурий тўловларни тўлашни минималлаштириш йўлларини ишлаб чиқиш каби мақсадлардан бирини асос қилиб олиш мумкин.

Солиқларни ундиришда солиқ интизомига риоя этилиши даражасини ошириш йўлларини ёки солиқ тўловчиларнинг ихтиёрийлик асосида тўланган солиқлари улушини оширишни ўзида жамлаган солиқ амалиётининг янги талабларига мос тарзда солиққа тортиш тамойилларини такомиллаштириш лозим, чунки солиқ муносабатлари иерархиясида унинг иштирокчилари ўзаро манфаатлари мутаносиблигини таъминлашсолиқ тўловчилар хулқига таъсир кўрсатувчи солиқ тизими фаолияти тамойиллари орқали амалга оширилади. Ўзаро манфаатлар мутаносиблигига базавий тамойиллар ҳамда давлатнинг иқтисодиётдаги ролини,ҳозирги замон солиқ базаларининг хусусиятларини, солиққа тортишнинг трансакцион харажатларини инобатга олувчи қўшимча тамойилларга риоя этилиши натижасида эришилади.

Солиқларни тўлашнинг ихтиёрийлиги даражасини ошириш мақсадида корхоналар солиқ интизомини мустаҳкамлашнинг янгича мазмунини асослаш учун корпоратив солиқларни режалаштириш амалиётида солиқ интизомини мустаҳкамлаш тамойилларисолиқ тушумларини прогноз қилиш самарадорлигига, солиқ тўловчилар

томонидан солиқ тўлаш мажбурияти қоидаларига оғишмай риоя қилинишига ҳамда солиқлар йиғилувчанлигини оширишга имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида корпоратив молия менежменти ва унинг таркибий қисми бўлмиш корпоратив солиқ менежменти тизими ва солиқ тизими модернизацияси шароитида корхона солиқмажбуриятлари ижроси илмий тадқиқига тизимли ёндошув уни бир вактнинг ўзида уч даражадаги муносабатлар мажмуи сифатида ўрганишни талаб этади: халқаро миқёсда (корхона солиқ мажбуриятлари ижроси тизиминингхалкаро стандартлари, молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари ва халқаро солиқ келишувлари талабларини инобатга олиш), мамлакат миқёсида (солиқмажбуриятлари ижроси ҳисоби ва таҳлилини миллий стандартлар, унинг тармоқ хусусиятлари ва амалдаги солиққонунчилиги талаблари асосида ташкил этиш), корхона миқёсида (корхонанинг ўз солиқ ҳисоби сиёсати стратегияси ва тактикасини ишлаб чикиш) (2-расм).

Юридик шахслар томонидан соликлар ва мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ва тўғри тўланиши, аввало, уларда солиқ менежментининг муҳим бўғини бўлмиш солиқ хисобининг қай даражада юритилишига боғлиқ. Солиқ ҳисобини тўғри ташкил қилиш ва юритишда ҳисобнинг асосий вазифалари белгилаб олинади. Солиқ ҳисобининг асосий вазифалари қуйидагилардир:

- юридик шахслар томонидан солиқлар ҳамда мажбурий тўловларни ўз вақтида ва тўғри ҳисоблаш;

- ҳисобланган солиқ ва мажбурий тўловларни давлат бюджети ҳамда давлатнинг мақсадли фондларига ўз вақтида тўланишини таъминлаш;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича белгиланган имтиёзлардан кенг фойдаланиш.

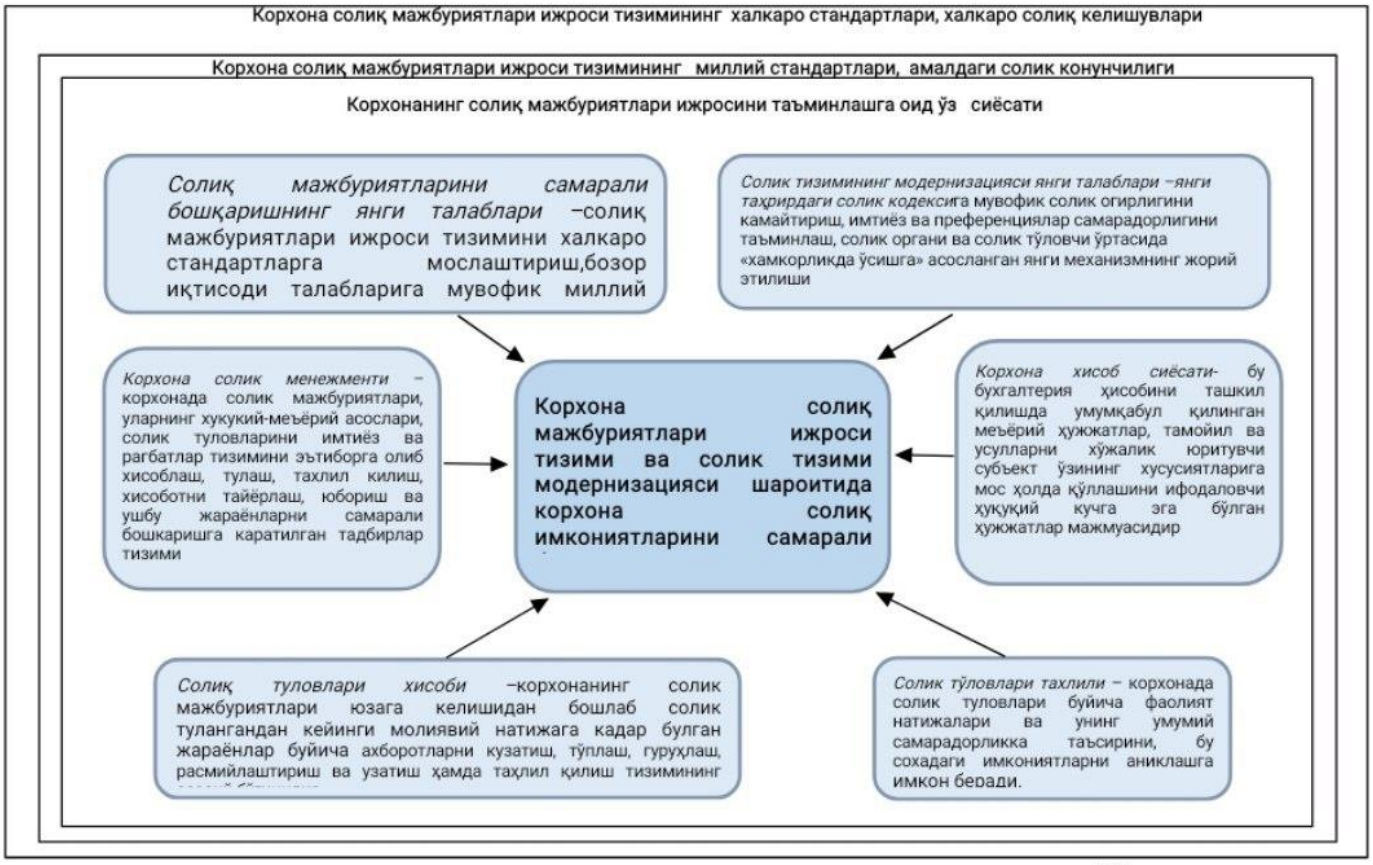

2-расм.Корхона солиқ имкониятларини самарали бошқаришнинг такомиллашган механизми[6].

Хулоса.

1.Корхона солиқ мажбуриятлари ижроси тизими модернизациясининг янги талаблари – солиқ мажбуриятлари ижроси тизимини халкаро стандартларга мослаштириш, бозор иқтисодиёти талабларига мувофиқ миллий стандартларни ишлаб чиқишни кўзда тутади.

2.Корхона солик менежменти - солиқ мажбуриятлари, уларнинг хукукий-меъёрий асослари, солиқ тўловларини имтиёз ва рағбатлар тизимини эътиборга олиб ҳисоблаш, тўлаш, таҳлил қилиш, ҳисоботни тайёрлаш, юбориш ва ушбу жараёнларни самарали бошқаришга қаратилган тадбирлар тизимидир.

3.Корхона хисоб сиёсати - бу бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишда умумқабул қилинган меъёрий ҳужжатлар, тамойил ва усулларни хўжалик юритувчи субъект ўзининг хусусиятларига мос ҳолда қўллашини ифодаловчи ҳуқуқий кучга эга бўлган ҳужжатлар мажмуасидир[7].

4.Давлат солиқ хизмати органларини солиқ тўловчиларнинг бизнес-ҳамкори ва маслаҳатчиси сифатидаги янги имиджини яратиш орқали хизмат кўрсатишга йўналтирилган идорага айлантириш, ҳар бир ходим томонидан “Солиқ хизмати - инсофли солиқ тўловчиларнинг ишончли ҳамкори” - деган мақсадли вазифани сўзсиз бажариши энг муҳим йўналиш сифатида белгиланган.

References:

1. Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясини 2022 йилда амалга ошириш бўйича Йўл харитаси – www.lex.uz
2. Laffer, Arthur B., and Jan P. Seymour. "The economics of the tax revolt: A reader." (1981).
3. Элмирзаев С.Э. Корпоратив молияни бошқаришда солиқ муносабатларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент - 2017.
4. Киров А.В. Влияние налогового планирования на обеспечение финансовой устойчивости предприятия.Финансы и бизнес, (2009), №3, с.152-153; Лепа Р.Н., Дзюба Б.П. Информационное обеспечение оперативного налогового планирования на предприятиях. Налоги и финансовое право, (2012), №3, с.208.
5. Барулин. Е. А. Налоговый менеджмент. Учебник. "Финансы и статистика", 2015. 78-86 с.; Попова, Л.В. Прогнозирование и планирование в налогообложении: учеб.пособие для вузов/ Л.В. Попова, Н.Г.Варакса, М.В. Васильева. Орел: ОрелГТУ, 2017. – 264с.
6. Зарипов Х. Б.Солиқларнинг корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсирини баҳолаш йўллари.Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси автореферати. Т.:2020
7. Djamalov Kh.N., Abdullayev A.B, (2021). Development Of The Methodology Of Accounting Expertise Of Tax Obligations. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(05), 151-163.